

הרב אהרן ליכטנשטיין

מעמד האישה בעידן המודרני

א. הקדמה

הדברים הבאים יוקדשו לדיון במעמד האישה בראי ההלכה, ממספר היבטים. בפן אחד, אבקש לבצע סקירה של המישורים והנושאים השונים, יחד עם ליבון חלקי והתווית כיוונים אפשריים מבחינה ערכית. נוסף על כך, היות ומדובר בנושאים שנויים במחלוקת - אנסה לסקור מעט, מנקודת מבט סוציולוגית, את אופי המחלוקת וההנחות שעומדות מאחוריה.

ברצוני להבהיר מראש: בחלק מן הנושאים בהם אדון, ישנם חילוקי דעות לא ביחס להבנת עמדת ההלכה, אלא בשאלה האם היא צודקת. גם בפן הערכי, וגם בפן ההלכתי הצרופי, ישנן דרישות שאינן לרוחם של רבים. אני מודע לכך, ואף מבין זאת במידה מסויימת, אך מבחינתנו זה מחוץ לתחום לחלוטין. אינני מתכוון לדון בשאלה, האם ההלכה או פרטיה צודקים או הולמים את רוח הזמן. אנו אנשי הלכה, המחוייבים לקיום ההלכה, וסבורים ששאלות אקטואליות ציבוריות צריכות להיבחן בכלים הלכתיים.

אבקש להוסיף עוד נקודה, שבמידה מסויימת אולי תשמע כמתנגדת לקודמת, אך בפועל ובשטח היא צמודה לה. מדובר בנושא כללי, אם כי אחד מיישומיו הבולטים היום נוגע למעמד הנשים. המדובר הוא בכמה וכמה עניינים, אשר אמנם לא נידונו בהלכה מפורשות, אך אינם ראויים מבחינה ערכית והשקפתית. ביחס לעניינים אלו, עלינו לבחון שתי שאלות: ראשית, יש לקבוע את הפן הערכי - באילו ערכים מדובר. שנית, עלינו לבחון אלו מעשים בשטח עלולים לשקף תפיסת עולם פסולה, וממילא - מה רצוי לקרב ומה רצוי לדחות.

יש להבהיר, שאין מדובר כאן בשאלה של מידת חסידות. מידת חסידות היא מידה ליחידי סגולה, ואילו הנושא שלפנינו נוגע למדיניות ציבורית, שאלות שאמורות להיות נחלת כלל ישראל. לגבי אלו, עלינו לזכור את דברי הרמב"ם בפירוש המשניות בסנהדרין (ז, ד), בעניין הפער המשמעותי הקיים בין המותר לבין הרצוי, וקיומם של דברים שהם בגדר מותר אך אינם רצויים. להשקפה זו יש שורשים עמוקים בחז"ל, ביחס לתופעות שהותרו על ידי התורה, אך עדיין אינן רצויות. בגמרא בקידושין (כא ע"ב) אנו פוגשים זאת ביחס לאשת יפת תואר, כאשר העיקרון הוא ברור: יש דברים שמותרים מבחינה הלכתית, אך ברמה המוסרית-ערכית של עבודת ה' ראוי להתרחק מהם. תופעה זו מותירה כר נרחב למחלוקת, הן מחמת ההשקפות השונות ביחס לעבודת ה' הראויה, והן ביחס להגדרת תופעה מסויימת כבעייתית מבחינה זו.

לסיום פרק זה אבקש לציין, שלא לכל שאלה באתי לתת תשובה ברורה וקטגורית - צריך לעשות כך או אחרת. יש דברים השנויים במחלוקת, לגביהם יש מקום לתפיסות שונות, והם משתנים לפי המקום והזמן. במקום אחד ובתקופה מסויימת יש דברים הראויים ורצויים לחלוטין, ואילו במקום אחר ובזמן אחר הם יהיו בעייתיים.

את הסקירה שאבצע לקמן, אבקש לחלק למספר תחומים: ראשית, תחומים שהם במהותם כלליים, ללא קשר לעולם הנישואין, דוגמת תחומי הכלכלה והחברה. שנית, נושאים הקשורים במסגרת הנישואין, עיצובה ויצירתה, יחד עם התנאים הקובעים את המתנהל בתוכה. שלישית, ארצה לדון גם במרחב אחר, שהוא מהבולטים והשנויים במחלוקת - התחום הקשור בעבודת ה': תפילה, קריאת התורה וכדומה.

ב

בתחום הכלכלי הצרוף, כיום, בניגוד למה שהיה נהוג בעבר, אין שוני משמעותי מבחינה משפטית בין גברים לנשים. בפועל, וזה נושא העומד תדיר בסדר היום בשני הדורות האחרונים, יש פערים מסויימים בין גברים לנשים, דבר שאין לו שום הצדקה מוסרית, אך גם במקום שפער כזה קיים - הוא איננו מעוגן בחוק, ולהיפך: החוקים אוסרים אפליה כזו. כחריג, אציין את מחלוקת הראשונים בקידושין (כד, ע"א) בנוגע לפדיון

מעשר שני על ידי אישה. אמנם, מחלוקת זו היא יחסית בשוליים של עולם ההלכה, ובגדול ניתן לקבוע כי בכל הקשור בעולם הקנייה והמכירה - אין הבדלים משמעותיים בין גברים לנשים.

אמנם, באגפים אחרים של חושן משפט יש שוני די בולט, וזאת בשני תחומים מרכזיים: ירושה, ועדויות. בת איננה יכולה לרשת במקום שיש בן, וכפי שנדון באריכות בפרק יש נוחלין (ואגב, כבר חז"ל צפו מראש שיש שיערערו על כך). ביחס לעדויות, יש לדון באיזו עדות אישה פסולה. יש עדות במובן המצומצם, דהיינו, עדות במסגרת משפטית פורמאלית, בתוככי בית הדין. נוסף על כך, יש הנוקטים במושג של עדות גם בהקשרים אחרים, דוגמת עד אחד נאמן באיסורין. ביחס להקשרים אלו, הרבה מן הפוסקים טוענים כי לא מדובר בעדות פורמאלית של ממש בבית דין. ממילא, גם ביחס לפסול נשים לעדות זו קיימות דעות שונות.

פסול נשים לעדות כשלעצמן, מופיע בתחילת פרק רביעי במסכת שבועות (ל ע"א), והוא בבחינת נתון שאין לערער עליו. לעומת זאת, לגבי הסוג האחר של העדויות אותן ציינו, שעיקרו בתחום האיסורין, מצינו פעמים בהם גם לאישה ניתנה נאמנות.

יש ראשונים שהבינו, שפסול נשים לעדות הוא רק פסול פורמאלי, הנובע מעצם העמידה בפני בית הדין, אולם באופן בסיסי נאמנותן זהה לנאמנותם של הגברים. אמנם, יש כאלו הסבורים שגם באיסורין נאמנות הנשים היא מוגבלת, ואיננה מאפשרת להם לקיים דברים. כאן כבר מתעוררת שאלה: האם אותם ראשונים הבינו שגם באיסורין יש סטנדרטים של כשרות לעדות, ומי שמעיד נדרש לעדות כמו בבית דין, או שייתכן והבינו (ולנו לא נוח לשמוע זאת) שביחס לנשים אין בעיה פורמאלית גרידא, אלא בעיה של נאמנות, הנובעת מחוסר דיוק המאפיין את דבריהן, רשלנות מסויימת המשבשת את יכולות הראיה וקליטת המידע שלהן. בנושא הזה יש חילוקי דעות, וברור שאנו מנסים להבין שמדובר בפסול פורמאלי של הופעה בפורום ציבורי, וללא קשר לאמינות ונאמנות הנשים, דבר שהוא בבחינת הטלת דופי באישה, ממנה אנו נוטים להתרחק.

בפועל, ביחס לירושה ועדות, נעשה בשטח מאמץ די מכוון, בדרך כלל בתמיכת הפוסקים, לעקוף בדרכים שונות את המגבלות הקיימות.

לגבי עדות, בתי דין רבים בארץ מקבלים בפועל את עדותן של הנשים, ותוכן דבריהם משתלב בפסיקה. זאת בעיקר תוך התבססות על דברי הרמב"ם בהלכות סנהדרין (פרק כד), שם קבע שאמנם קיימים כללים פורמליים נוקשים רבים להתנהלות הדיון, אולם כל זאת דווקא כשאין לאדם יסוד או בסיס לקבוע את המציאות או האמת על פי ידיעתו או על פי מה שאמרו לו אנשים מקובלים ואמונים עליו. אולם, אם מדובר במצב בו הנתונים הפורמאליים לא קיימים, אך האדם משוכנע שהאישה מבינה ומדייקת בדבריה - הוא יכול להסתמך על כך, חוץ מדיני נפשות ועונשין. לדוגמא, הגמרא בכתובות (פה, ע"א) מספרת על בתו של רב חסדא, אשתו של רבא, שאמרה לו "פלוגי כך ופלוגי כך", ועל סמך זה הוא פסק הלכה, ועל פי פשוט הגמרא - אף הוציא ממון. ביסודו של הרמב"ם בהלכות סנהדרין עומדת החלוקה בין הכלי הפורמאלי של שני עדים, שאף על פי שאיננו מכירים - אותם עלינו לסמוך עליהם, לבין ערוץ אחר של קליטת אינפורמציה, שביחס אליו, אם הדין משתכנע באמינות המידע - הוא יכול להכריע על פיו. אם בונים על הרמב"ם הזה, בפועל - מצטמצמת מאוד תופעת פסול עדות נשים.

בירושה המצב שונה כיוון שהיא ניתנת לשינוי על ידי המוריש. העניין נידון בפרק יש נוחליו, ובהקשר הזה יש סומכים על דינא דמלכותא, כך שגם אם המוריש איננו פעיל בתהליך הירושה - אפשר למסור חלק מן הירושה לבנותיו. יש שלא סומכים על דינא דמלכותא, ומדין תורה העניין לא תופס. לדידם, אפשרות אחרת היא להעניק מתנת שכיב מרע, או למלא טפסים שונים (כפי שמקובל בקהילות בחוץ לארץ), בהם המוריש מקנה את נכסיו ליורשיו שעה אחת לפני מיתתו.

כאמור, מדובר כאן בחיפוש ואימוץ דרכים, שיש בהן כדי לסטות מן המתכונת המקורית של התורה. כתוצאה מכך מתעוררות שאלות מסוג אחר, שאלות בעלות אופי השקפתי ומחשבתית. אם אמנם מצד התורה יש לנהוג בדרך מסויימת, האם ראוי ונכון, ובאיזו זכות וסמכות אפשר, לחתור ולעקוף את מה שנאמר במפורש בכתובים? כך, לדוגמא, סביב ירושת הבת התקיים בשעתו ויכוח לוחט, סביב רצונו של הרב הרצוג זצ"ל, הרב הראשי לישראל דאז, לעגן את דיני הירושה בחוקי המדינה. בסופו של דבר המאמץ לא נשא פרי, אבל דרכים אחרות קיימות, והן מלוות בשאלה ההשקפתית

לעיל, שברמה מסויימת קיימת גם במקומות אחרים. אך יש לזכור שאנו מכירים בזה, ואף אנשי כנסת הגדולה תמכו בזה, ואין מדובר כאן בסייג אלא בעקיפת הנושא.

ג

עד כה דנו בקצרה בדינים השייכים לאישה כ-woman, ולא כ-wife. לצד זה יש שאלות הנוגעות למסגרת הנישואין, במרחבים שונים.

מרחב אחד הוא, כמובן, עיצוב המסגרת ופירוקה. בעניין זה, יש הבדל בין בניין מערכת הקידושין לבין פירוקה. לקידושין נדרשת הסכמה ודעת האישה, בוריאציה כזו או אחרת, אם כי גם שם, כמובן, הצד היוזם הוא האיש, בעוד שהאישה רק נקנית. בגירושין, המצב הוא שמדאורייתא אישה מתגרשת גם בעל כורחה. אמנם רבינו גרשום ביטל את האפשרות לגרש אישה בעל כורחה, אולם, גם תקנה זו איננה משרתת באופן אופטימלי את הרצונות והצרכים של אלו מבין הנשים, אשר מוצאות עצמן במצוקה במסגרת הנישואין. במילים אחרות, רבינו גרשום צמצם מעט את זכויות היתר של הבעל, אך לא העניק זכויות יתר לאשה.

היבט נוסף הוא שאלת היוזמה. התפיסה שורשית לגבי הקידושין והגירושין הינה, שהבעל הוא זה שנראה כיוזם, מוביל ומעצב, בעוד שהאישה בסך הכל מקבלת ומסכימה. כאן יש הכרה בשוני מסויים של אופי ומעמד, תוך הבנה שאמנם יש שני צדדים שותפים, אולם קיים ביניהם שוני ביחס להרכבה ולפירוק. אגב, לכך יש להוסיף את תחום הפרת הנדרים: רק הבעל יכול להפר את נדרי אשתו (אם כי רק בתחומים מסויימים), ויהיו כאלו שיתקוממו נגד זה.

מרחב שני נוגע להיבטים הכלכליים של מסגרת הנישואין. בעניין זה, עיקר החובה והאחריות מוטלת על הבעל, ומדאורייתא אף הכל מוטל עליו. על האישה, מצידה, מוטלות חובות מסויימות, שאמנם אינן מפורטות בכתוב, אך הן בעצם מהות האישות. מדאורייתא יש לשניהם חובה אחת - קיום יחסי אישות, אולם האישה נחשבת כמורדת גם אם תסרב לבצע את מלאכות הבית.

בידי האישה קיימת אופציה לעבוד ולהותיר את הרווחים בידה, או, לחלופין, להעביר את משכורתה לבעל, שיתחייב בתמורה לספק את מזונותיה. זכות הבחירה נתונה לאישה, ולא לבעל, אשר איננו יכול להחליט שלא לתת לאשתו מזונות.

אוסף, שבעניין זה קיימת מחלוקת בין הראשונים, שייתכן ויש לה משקל לזמננו. הבעל אוכל פירות מנכסי מלוג, שהם (פחות או יותר) נכסי האשה, ובתמורה לכך חובתו לפדות את האישה אם תיפול בשבי. כיום, הסיכוי ליפול בשבי הוא קטן, בעוד שהסיכוי לקבל פירות הוא גדול. לפיכך, אם זכות הבחירה נתונה בידי האישה, ובסמכותה להחליט שהיא שוללת מן הבעל את הזכות ליהנות מן הפירות, ובתמורה - הוא פטור מלדאוג לשחרורה, נמצא שכל העסק מטיב עמה במישור הכלכלי.

אם כן, מחד, הסמכות והיוזמה בכל הקשור לבניית המסגרת ולפירוקה נתונה בידי הבעל, ומאידך, מסגרת הנישואין, התמיכה והחובה במישורים המרכזיים והעקרוניים - מוטלות על הבעל. יותר סמכות, אך גם יותר מחוייבות.

במשך דורי דורות, ההסדר הזה פעל בצורה טובה מאוד: הנשים היו מרוצות, והבעלים היו מרוצים, ולא היו על כך ערעורים רציניים. אמנם, לפני 40-50 שנה החלו להישמע טענות בניהון. התנועה הפמיניסטית ראתה בהסדר הקיים נטייה לשתלטנות מצד הבעל, שכן הוא מעניק תמיכה לאשתו. אותן פמיניסטיות לא רצו להיות נתמכות, וראו בכך בושה ופחיתות כבוד.

כאן נכנסת לתמונה שאלה אחרת. יש כאלו שראו בקווים הכלליים שתיארתי לפני כן, דהיינו: שיש לבעל מעמד ואחריות ביחס לאישה, ביטוי למה שנאמר בשעתה לחוה "וְהָיָא יִמְשָׁל בָּךְ" (בראשית ג' טז). עמדה כזו מזמינה שאלה עקרונית: באיזה מידה ההתבטאות שבפסוק מחייבת אותנו, והאם ניתן להתנגד לה? אתן לכך דוגמא. בתחילת אותו פסוק נאמר לחוה, "בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים". אין מי שמערער על זכותה של אשה להקל על סבל כאביה בלידה, אם בקורסים לפני לידה, אם באפידורל או בהרדמה כללית. איננו נתקלים בחובה מוסרית דתית ללדת בעצב למי שלא מעוניינת בכך. האם זה נכון גם ביחס לדברים אחרים שנאמרו שם? האם הפסוק רק מתאר מציאות טבעית, עימה ניתן להתמודד, או שמא כל חריגה מלשון הפסוק משמעה התנגשות עם רצון הקב"ה בניהון?

שאלה זו עומדת במישור הפרשני וההשקפתי. ביחס לנושא הספציפי הזה, אני הולך בעקבות הרמב"ם, ודוגל בכך שהנישואין הם שותפות, בלי עירוב של מושגי שליט

ונשלט, אשר אינם רלוונטיים כלל בעולמנו. בהשקפת עולמם של חז"ל, הבית בנוי על בעל המכבד את אישתו כגופו.

כמובן, השאלה הכאובה ביותר בתחום הזה היא שאלת העגונות, הן עגונות במובן הקלאסי, והן כפי מקובל בזמננו לכנות נשים שהבעל מסרב לתת להן גט. בעבר הייתה בידי בית הדין הזכות להפעיל לחץ כבד על הבעל כדי לתת את הגט, אך כיום בתי הדין חסרים סמכות כזו. אפשר להחרים את הבעל, אך אז הוא יברח למקום אחר, מה שרק יחריף את הבעיה. מאמצים רבים נעשים, בניסיון לפתור את בעיית העגונות, וגדולי ישראל השקיעו אנרגיה מרובה בכל דרך אפשרית כדי לפתור את הבעיות הללו.

צריך לזכור, שהמבנה ההלכתי הקלאסי של מעמד חזק יחד עם חובת תמיכה, החזיק מעמד בצורה יפה במשך דורות רבים, ונתן יציבות למשפחה, החסרה היום מבחינות רבות. כאמור, יש מאמצים שנעשים גם במישור של פטור בעיית העגונות, וגם בתחומים נקודתיים רבים אחרים שמניתי, ביניהם, למשל, שאלת חלוקת הרכוש.

ד

נעבור לחלק העוסק במעמד האישה ביחס לעבודת ה'. תחום זה כשלעצמו, כולל לפחות שני מרכיבים: מחד, פטורים שניתנו לנשים, בבחינת עול הרובץ על האישה ומצמצם את פעילותה בעבודת ה', ומאידך - פסולים ממש.

לגבי הפטורים, המרכז הוא כמובן מצוות עשה שהזמן גרמא, מהן נשים פטורות. שאלה משמעותית היא, האם מדובר בפטור מחובה, אך האישה יכולה לקיים את המצווה בבחינת מצווה ועושה, או שנפליג ונאמר שאין למצווה קיום גם אם האישה תבחר לקיימה, ויתירה מזאת - כל הפטור ועושה נקרא הדיוט.

לצד הפטורים, קיימת שאלת הפסולים. יש תחומים שלא קשורים למצוות עשה שהזמן גמרא שאישה פסולה בהם, למשל - עבודה במקדש, שנשים פסולות לבצעה. פסולים אלה מצמצמים את התחום שאישה יכולה לפעול בהם, אולם, אם ניקח את הדוגמא הזו, הם אינם נוגעים בדרך כלל באורח החיים השוטף. ייתכן שלאישה יהיה חשק לעבוד במקדש, אך גם לישראלים יכול להיות חשק כזה. בקצרה, אין זה פסול שנתפס כמכוון כלפי נשים נטו.

לאישה יראת שמיים ועובדת ה', יש אתגר מסויים. מצד אחד, מתוך הנחה שהרצון לקיים מצוות ולעבוד את הקב"ה בוער בתוכה, הרי שהיא משתוקקת לקיים את כל המצוות, ופסלותה תפריע לה. מצד שני, כאן נכנסת ברכת "שעשני כרצונו": לעיתים, הרמה הרוחנית נבחנת גם בנכונות להקריב. היותור שנעשה ביחס לגברים, וההקרבה הקשורה בכך, הם בבחינת קרבן יותר גדול, וגם הם פן של עבודת ה'.

בתחום שלפנינו, בניגוד לנושאים בהם דנתי קודם לכן, אין מדובר על זכויות או על מעמד משפטי, אלא על העולם הרוחני. כאן גלומה אבחנה מסויימת, שרבים בעולם המודרני מתקשים לקבלה, והיא נוגעת להגדרת הזהות האישית. בעניין זה, קיים ללא ספק שוני מסויים בין העולם הקלאסי לבין העולם המודרני, בכל מה שקשור ליחס שבין הזהות הקבוצתית לבין הזהות האישית. וכאן יש תרכובת של שאלה אידאולוגית וסוציולוגית. המרכיב הקבוצתי בעולם הקלאסי הוא הרבה יותר חזק מאשר בזמננו. לעומת זאת, כיום, התפיסה הדומיננטית במערב דוגלת באינדוידואליזם מרחיק לכת, תפיסה ליברלית הגורסת שיש לראות כל אחד כשלעצמו. תפיסה זו בולטת מאוד בחשיבה של המאה ה-18, והיא התמתנה במידה מסויימת במאות ה-19 וה-20, אך עדיין השפעתה חזקה. מכאן, שאם הזהות האינדוידואלית נתפסת כמשמעותית יותר, הזהות הקבוצתית והמגזרית הופכת לא פעם לנטל, ולא לדבר-מה אותו יש לטפח ועליו יש להתבסס. מן הסתם, יש להניח באופן כללי, שמה שעומד מאחורי הפטורים והפוסלים למיניהם מצביע על שוני מבחינת המשימות, האחריות, התפקיד והמעמד. זאת, מבלי שנוכל להסביר בכל מקום מדוע יש פטור או פסול, וניאלץ להסתפק בהעלאת השערות, מבלי להגיע להסבר ודאי, או אפילו קרוב אליו.

בעל העקדה, בפירושו לפסוק "הָבֵה לִי בָּנִים" (בראשית ל' א), מדבר על כך שיש זהות תפקודית לאישה, ויש זהות עצמאית - ללא קשר לתפקיד. הבנה זו חשובה כשלעצמה, ללא קשר לנושא בו אנו עוסקים: לכל אדם, בין גבר ובין אישה, יש זהות שהיא בבחינת "מי הוא", ולצד זאת יש את תפקידו ומיקומו במערכת היותר רחבה. הפרופורציה שבין שתי הזהויות, כמה הוא מזוהה עם הראשונה וכמה עם השנייה, משמעותית לגבי עולמו הפנימי והחיצוני. בעל ספר העקדה מדגיש, שהגדרת האישה היא "אם כל חי". זהו תפקיד המבדיל אותה מן הגבר, שאיננו מסוגל להביא ילד, או לדאוג להתפתחותו הראשונית. זו חובה גדולה וזכות אדירה, והיא עומדת לצד ההתפתחות האישית של כל אישה כשלעצמה.

רבות בעולם הפמיניסטי בוחלות בהגדרת "אם כל חי", וחשות כלפיה תיעוב. לעומתן, לנשים רבות יש עומק אנושי ורגשי, המאפשר להם להמשיך ולחיות בתודעה הזו, אך הקולניות שבהן רואות בכך מעמסה. במידה לא מועטה, הצטמצמות הילודה היא תוצאה של מהלך זה. בעולמנו, תפקיד זה מורס על נס - כמובן לא בלעדית: ככל שאישה תתרום גם מבחינה אישית, מוטב. אולם, גם מי שדוגל בזה שאישה תעשה קריירה ותתרום לחברה ולעצמה, בדרך כלל איננו רואה זאת כשוה-ערך לקריירה של גבר. אין בנושא זה הסכמה טוטאלית, אך יש הבנה רצינית בין השקפת העולם המסורתית לבין השקפת העולם הפמיניסטית.

מבחינה מעשית, רבים מן הויכוחים כיום סובבים סביב בית הכנסת, אם לגבי ארגון תפילות בציבור נפרדות לנשים, ואם לגבי השתתפות בתפילה מעורבת עם הגברים. הבקשות שעולות הן כאלו, שניתן להבין אותן מבחינת השאיפה שבהן. כבקשתם של הטמאים לנפש אדם, אשר פנו למשה לאחר הפסח והקשו "לָמָּה נִגְרַעְתָּ" (במדבר ט' ז), שואלות הנשים - למה לא נוכל לקרוא בתורה או להתפלל לפני התיבה? בקשה זו, ככל שהיא נובעת מאישיות של אמונה או רצון לעבודת ה', אפשר להבינה ולכבדה. אולם, צריך לראות לאן זה יכול להוביל.

בנקודה זו, ברצוני להביא דברים שכתב בעל המשאת בנימין, ר' בנימין סלניק:

בענין אם סומא יכול לעלות ולקרוא בתורה... מוהר"ר יוסף קארו נ"ע בספר הב"י שלו, ליקט ואסף לכל הדעות, ושקל וערך והעלה לאיסורא, שאינו רשאי לעלות בין המנויין. ואני אמרתי, אף אם רוח המושל יעלה עליך - מקומך אל תנח, כי לעולם לא יזנח, ומימות אבי זנוח התורה בקרן זויות מונח, כל הרוצה יבא ויטול, ומצוה אחת לא יבטל. כי זה עתה לעת זקנתי חשכו הרואות בארובות, ותכהנה עיני מראות, ולפי אשר עלתה במחשבה של הרב ז"ל לגרשני מלהסתפח בנחלת ה' ותורת אמת חיי עולם, לבלתי אחשב במספר המנויין לעלות, ולכן אמרתי וגמרתי בלבי חלילה לי מלעזוב את דרך עץ החיים ומלאחוז בענפיה, אהבתי זאת התעודה מימי קדם קדמתה, משפטה ודתה, וגם לעת זקנתי בל אשליכה ובה אתהלכה. (סי' סב)

הכאב והכמיהה כאן מאוד נוגעים ללב, ומאוד מובנים. אבל, כמובן, הנקודה שצריכה להיות המכרעת, וכאן אני חוזר לתחילת דבריי, היא, האם הפתרון שהוא מציע קיים גם לגבי קריאת התורה ותפילה בציבור של נשים.

ביחס לתפילה בציבור, אנחנו מגיעים למצב פרדוקסלי. אני רוצה להניח, שלא מדובר בנשים המשתמשות בתפילה כדי להתמודד מול ההלכה, אלא בכאלו המכבדות את ההלכה. ממילא, מי שמכבדת את ההלכה לא תוכל להגיע למסקנה הזו: בהלכה, מניין גברים נחשב לתפילה בציבור, ומניין נשים איננו נחשב לתפילה בציבור. כך יוצא, שציבור שאמת המידה שלו היא ההלכה, קבוצת נשים המעוניינת ומונעת על ידי רצון להתקרב לקב"ה, פועלת מבחינה הלכתית בכיוון ההפוך. מבחינה הלכתית, המניין בציבור שאירגנו נשים לעצמן זהה לתפילת יחיד, וכך יצא, שמן השאיפה לקדם את התפילה - בפועל קיבלנו נסיגה הלכתית.

ה

בכל תחום ותחום שמתעורר, יש לבחון שני דברים: הנקודה ההלכתית הדרושה, יחד עם ההשלכות הנוספות שיש לכך במישור החברתי של המדיניות הציבורית. כך, כדי שהנשים יוכלו לחולל שינוי, עליהן לעבור שתי משוכות: גם את המבחן ההלכתי, וגם את מבחן הרצוי מבחינה ציבורית וערכית. בעולם ההלכה, מי שרוצה להמשיך מסורת הלכתית - נמצא במצב טוב יותר בויכוח, ביחס למי שרוצה לערער אותה. אבל, בכל אופן, היות ואנחנו דנים במישור ההלכתי ובאמות המידה ההלכתיות, לא ניתן לבטל אמת מידה זו.

יכולים להיות, כמובן, חילוקי דעות במישור ההלכתי הצרוף, ויכוח המתנהל בתוך מסגרת ההלכה. נקודת המוצא שלנו, כבני תורה וכפוסקים, צריכה להיות כזו שבבסיסה תפיסה הלכתית. יש להעיר גם, שלא פעם מועלים טיעונים הלכתיים אינטרסנטיים, דוגמת הישענות על שיטות דחוקות בראשונים, כך שנוצר עיוות מסויים של המסורת המקובלת.

ישנם כללים, שנדמה לי שצריך לשמור עליהם בתוך הויכוח שמתנהל היום. בראש ובראשונה יש לשמור על מחויבות להלכה. שנית, יש להקפיד לנהוג בכבוד כלפי ההלכה. כוונתי היא לדיבורים על כך שההלכה היא כך וכך כיוון שגברים כתבו אותה, או שהרבנים נוהגים באטימות ואינם מוכנים לשמוע. אלו טענות שנשמעות, אך אינן תמיד

נכונות. אני מכיר אמנם רבנים שזה מצבם, אבל להציג את הדברים מראש בצורה כזו, כאילו זו הנורמה וכך הם פני הדברים - זה ודאי לא רצוי מוסרית או תורנית, ואפילו לא אופרטיבית. הישועה לא תבוא מכך שנתקוטט כל הזמן, ומוטב להשיג את היעדים באמצעות ויכוח תרבותי.

מאידך, אני סבור שרוב צריך לשאול את עצמו, ולכל הפחות לנסות לדמיין, כיצד הדברים נראים מן הצד השני של המחיצה. יש להצטייד ברגישות הנכונה לטענות הנשמעות, ולא להדוף אוטומטית כל טענה, ולהציג את האישה כאילו היא מרדנית וכופרת בעיקר. יש דברים שנאמרים מתוך כאב, יחד עם קבלת המרות.

שנית, לא פעם נשמעים מן הצד הרבני דברים שלא ראוי להשמיע אותם, ושחסרים לעתים את הכנות המתבקשת. לדוגמא, מי שכותב שאין להתיר מניין נפרד לנשים כיוון שנאמר 'ברוב עם הדרת מלך', האם היה מעודד מסיבה דומה גם ביטול של מניין ותיקין? הן כל בית כנסת שמכבד את עצמו מארגן מניינים כאלה, ואין פוצה פה ומצפצף! שוב אדגיש, שאינני תומך במניין נשים, מן הסיבות שהזכרתי קודם לכן, אבל חשוב לומר שצריך לדעת איך להתייחס לזה.

שלישית, עלינו להיות מוכנים נפשית להסקת מסקנות אופרטיביות, לאחר שנמצה את הברור ההלכתי, ונגיע למסקנה שיש מקום לשינוי. בהקשר זה, אבקש להביא בפניכם דברים שכתב בעל תרומת הדשן, ביחס להגעת אישה נידה לבית הכנסת:

ועל הנשים בעת נדותן, אמת התרתי להם בימים הנוראים וכהאי גוונא, שרבות מתאספות לבית הכנסת לשמוע תפילה וקריאה, שילכו לבית הכנסת, וסמכתי על רש"י שמתיר בהלכות נדה משום נחת רוח לנשים, כי היו להן לעצבון רוח ולמחלת לב שהכל מתאספין להיות בצבור והמה יעמדו חוץ. (סי' קלב)

בעל תרומת הדשן מביא את המנהג שרווח פעם, שאישה נידה לא הלכה לבית הכנסת. מציאות זו הסבה לנשים עוגמת נפש, וכדי לגרום להן נחת רוח - הקלו בכך. ככלל, השיקול של נחת רוח הוא בעייתי. מחד, אין לזלזל בכך. כך, לדוגמא, המסילת ישרים כותב, ביחס למידת החסידות, שישתדל לעשות לחבירו כל קורת רוח שיש בידו, בין בענייני כבוד ובין בשאר עניינים. כל שחברו מקבל נחת רוח ממנו, מצוות חסידות היא לעשותו. אמנם, אין התייחסות במסילת ישרים לשאלה מה גורם לנחת רוח, ועלינו לשקול בזהירות מה טוב ומה רע, אך באופן עקרוני מובן שגרימת נחת רוח היא ערך, שאמנם לא יביא אותנו לסמוך על שיטות דחוקות, אך בכל זאת מהווה שאיפה.

דומני, שכאשר מדובר בדברים שנראים גבוליים, צריך לתת את הדעת ולחשוב בתור פוסק מה משקלה של נחת הרוח בעניין. כוונתי לתופעות שאינן אסורות הלכתית לחלוטין, אלא עומדות על הגבול, או שיש בהם מרכיבים בעלי השלכות ציבוריות שהיינו מעדיפים להימנע מהן. לדוגמא, אישה הלובשת ציצית: בנקודה זו יש פלונטר גדול בפוסקים, וייתכן שיש להיתר השלכות ציבוריות וקהילתיות שעלינו למנוע. דוגמא אחרת - אישה הרוצה לומר קדיש: היו מקומות שהתנגדו מאוד לזה, אולם הרב סולוביצ'יק כתב שלא רק שלא צריך לאסור, אלא אף יש לעודד זאת. אמנם היה בזה חשש של הידמות לרפורמים ולקונסרבטיבים, אך הוא ראה בזה דבר חיובי כשלעצמו. כפי שאמרתי קודם לכן, אני משער, שיש דברים שהיום פחות מקובלים, אולם בעתיד, אם תשתנה המציאות, ומתוך התחשבות בגורם של נחת רוח - ייתכן ופסק ההלכה יהיה שונה. כשהייתי בגילכם, אף אחד לא עשה בת מצווה לבתו, ואישה לא דיברה בלוויה. כיום, לעומת זאת, אלו דברים מקובלים. בודאי ביחס ללימוד תורה של נשים, עניין שתפס תאוצה גדולה מאוד בדור הזה.

בהקשר זה, כתב בעל החוות יאיר, לגבי אמירת קדיש על ידי בת:

דבר זר נעשה באמשטרדם, ומפורסם שם. שאחד נעדר בלי בן, וצוה לפני פטירתו שילמדו עשרה כל יום תוך י"ב חודש בכיתו בשכרם, ואחר הלימוד תאמר הבת קדיש, ולא מיחו בידה חכמי הקהילה והפרנסים. ואף כי אין ראייה לסתור הדבר, כי גם אשה מצוות על קידוש השם... מכל מקום יש סברא דגם בבת יש תועלת ונחת רוח לנפש, כי זרעו היא. מכל מקום, יש לחוש שעל ידי כך יחלשו כח המנהגים של בני ישראל, שגם כן תורה הם, ויהיה כל אחד בונה במה לעצמו על פי סברתו, ומחזי מילי דרבנן כחוכא ואטלולא, ויבואו לגלגל בו... ולכן בנדון זה שיש אסיפה ופרסום יש למחות. (סי' רכב)

לגרום נחת רוח זה טוב, אם, כמובן, אין מדובר באיסור ממש. עם זאת, מצד שני, יש לקחת בחשבון את החשש מפני המחיר הציבורי, שכתוצאה ממנו ייחלשו מנהגים, ותיפגע המחוייבות למערכת ההלכתית והחברתית. אם הייתי אישה, הייתי מצפה מהפוסק שלי שידאג לנחת רוח, שיהיה רגיש, שיהיה כן, ושידע ויבין גם באומץ וגם ביושר.